

Przemysław Jędrzejewski

(Stowarzyszenie Twoje Korzenie w Polsce)

<https://orcid.org/0000-0002-6733-3032>

Próba reformy instytucji szpitalnych na terenie województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego

Słowa klucze: historia administracji, województwo krakowskie w XVIII w., szpitalnictwo w XVIII w., komisje porządkowe cywilno-wojskowe

Keywords: history of administration, Krakow voivodeship in the 18th century, hospitals in the 18th century, Civil/Military Committees

Opieka nad ludźmi schorowanymi, starymi, niedołączonymi, biednymi i bezdomnymi stanowiła przez wieki trudny do rozwiązania problem społeczny. Od początków średniowiecza dobroczynność była domeną Kościoła, a jedną z form pomocy było tworzenie kolejnych instytucji specjalnie w tym celu powołanych – szpitali. Do końca XVIII w. w miastach, a do początku XX w. w ośrodkach wiejskich szpital nie pełnił funkcji lecznicy, lecz przede wszystkim był miejscem, który obecnie nazwalibyśmy przytułkiem. Poniższy artykuł stanowi omówienie sytuacji instytucji szpitalnych pod koniec istnienia szlacheckiej Rzeczypospolitej oraz próby reformy ich funkcjonowania, zwłaszcza pod względem zarządzania i wydatków, podjętych w okresie działalności Sejmu Czteroletniego w latach 1788–1792.

Trudno oszacować liczbę szpitali istniejących na terenie państwa polsko-litewskiego w okresie staropolskim. Przyczyną jest brak ciągłości funkcjonowania niektórych placówek. Jedne były zamykane, inne powstawały, jeszcze inne wznowiały działalność, dlatego liczba przytułków stale się zmieniała. W spisie szpitali sporządzonym przez Deputację ogólną do wejrzenia w stan i fundusz wszystkich w kraju szpitali w 1791 r. oszacowano ich liczbę na 497, z czego prawie 43% – 213 znajdowało się w Małopolsce¹. W okresie stanisławowskim w samym Krakowie,

---

¹ Zbigniew Góralski, *Szpitalne na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym* (Warszawa–Łódź: PWN, 1982), 17–18.

na Kazimierzu, Kleparzu, i w przyległych do wyżej wymienionych ośrodkach miejskich jurydykach funkcjonowało ponad 20 instytucji szpitalnych², najczęściej pod *patrocinium* świętych danego kościoła, między innymi św. Ducha przy parafii św. Krzyża, św. Anny, św. Szczepana, św. Rocha, św. Walentego na Kleparzu, Bożego Ciała na Kazimierzu czy przy farze zwierzynieckiej. Szpital św. Łazarza na ul. Wesolej został założony z inicjatywy ks. prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego w 1788 r. jako szpital generalny, przyjmujący również ubogie matki z dziećmi³, a schorowanym duchownym pomagał szpital dla księży emerytów przy kościele św. Krzyża⁴.

Od wieków Kościół nakładał na wiernych obowiązek miłosierdzia jako jednego ze środków do zbawienia duszy. Wiązało się to z rozdawnictwem jałmużny⁵, które często przybierało formę przekazywania środków finansowych. Pomoc ubogim w szpitalach, jak i samo funkcjonowanie przytułków było możliwe dzięki tzw. funduszom pobożnym, którymi nazywano zapisy na rzecz szpitala przez darczyńców w formie pieniężnej (dochód z dóbr lub procent od sumy zapisanej na danej nieruchomości), a także w naturaliach. Jednym z najstarszych znanych funduszy dla szpitala św. Marcina jest zapis z 1440 r. na wsi Szyce⁶. Wielkość uposażeń krakowskich przytułków była zróżnicowana. Do szczerze obdarowanych z pewnością należał szpital św. Szczepana. Na jego rzecz zapisano do końca lat dwudziestych XVIII w. kwotę ponad 71 756 zł, z której ośrodek otrzymywał rocznie 5212,15 zł⁷. Na brak kapitału nie mogły narzekać także władze szpitala przy farze Bożego Ciała na Kazimierzu, które otrzymywały na utrzymanie przytułku co roku 3000 zł⁸. Średnie dochody roczne z funduszy pobożnych inkasowały

² Jan Kracik, Michał Rożek, *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie* (Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2012), 108–111.

³ Pierwszą klinikę w mieście założył w 1780 r. prof. Andrzej Badurski, konsyliarz i radca królewski. W sprawach organizacyjnych wsparła go Komisja Edukacji Narodowej oraz Hugo Kołłątaj, a finansowe zaplecze zapewniło duchowieństwo i mieszczaństwo krakowskie. Początkowo klinikę umieszczono w pojezuickim gmachu św. Barbary, a następnie została przeniesiona jako szpital generalny na ul. Wesolą; zob. Franciszek Leśniak, „Profesor Andrzej Badurski w służbie wielkiej reformy. Szpital kliniczny św. Barbary w Krakowie”, w *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. Katarzyna Dormus, Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Ryszard Ślęczka (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2014), 218 i n.

⁴ Przemysław Jędrzejewski, „Wyklęci przez społeczeństwo. Codziennosc ludzi marginesu krakowskiego zespołu miejskiego w 2. połowie XVIII wieku”, w *Dom, codzienność i święto. Ceremonie i tradycje rodzinne*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2018), 158–159.

⁵ Bronisław Geremek, *Litość i szubienica* (Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik, 1989), 22–26.

⁶ Raport o stanie szpitala św. Ducha, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej woj. Krakowskiego (dalej cyt. AKPCW), nr 13, sygn. 30, k. 811; Bolesław Stanisław Kumor, *Dzieje Diecezji Krakowskiej do roku 1795*, t. 3 (Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM, 2000), 499.

⁷ Sumariusz kamienic i gruntów kapitałów szpitala św. Szczepana z lat 1726–1728, ANK, Akta Miasta Krakowa, nr 3514, sygn. 33, k. 218.

⁸ Raport o stanie szpitala Bożego Ciała, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 757.

szpitale: św. Rocha – ponad 491 zł⁹, kolegiaty św. Anny – 280 zł¹⁰ oraz kościoła prezbiteriańskiego – 234 zł (112 zł od sumy 3200 zł zapisanej na kamienicach i jatkach oraz 120 zł z jałmużny)¹¹, a niskie – choćby szpital św. Walentego, który uzyskiwał przychód w 1790 r. w wysokości zaledwie 80 zł z dzierżawy ogrodu¹². Szpital zwierzyński natomiast nie posiadał ani funduszu pobożnego, ani stałego dochodu. W 1791 r. władze przytułku uzyskały 12 zł z dzierżawy ogrodu i 114 zł z jałmużny, jak również kwartalnie foralia: groch i mąkę, oraz tygodniowo bochenek chleba na każdego ubogiego¹³.

Przytułki gromadziły zazwyczaj od kilku do kilkudziesięciu ubogich. W latach 1790–1792 r. w Krakowie: szpital św. Rocha liczył 15 potrzebujących¹⁴, parafia NMP – 14 (ośmiu mężczyzn i sześć kobiet)¹⁵, zwierzyński – 15¹⁶, kolegiaty św. Anny – dziewięciu¹⁷, kościoła prezbiterialnego w dwóch budynkach przy ul. Stolarskiej – po osiem kobiet¹⁸, a kościół katedralny św. Stanisława i św. Wacława utrzymywał zaledwie trzy kobiety w wieku od 59 do 79 lat¹⁹. Władze przytułków przy liczniejszych farach, jak szpital parafii św. Szczepana, lokowały niektórych ubogich w domach prywatnych krakowskich jurydyk i na wsi: na Garbarach mieszkanie znalazło 14 żebraków, w Biskupiu – ośmiu, na Krowodrzy i w Rząsce – po trzech, w Mydlnikach – jeden, a przy samym kościele – trzy kobiety²⁰. Spora ich liczba nie urodziła się na terenie krakowskiego zespołu miejskiego, tylko przybyła z bliższych lub dalszych miejscowości. Świadczy o tym spis ubogich kobiet w wieku od 29 do 89 lat, sporządzony 8 sierpnia 1790 r. przez władze szpitala św. Ducha Na 57 ubogich pań aż 13 pochodziło z innych miast i wsi, między innymi z Bochni, Suchej, Zakliczyna, Rujska, Proszowic, Wawrzeńczyc, Makowa, Wodzisławia czy Nowego Targu²¹.

⁹ Józef Wielowiejski, Raport o stanie szpitala św. Rocha, 1792, ANK, AKPCW, nr 11, sygn. 30, k. 1391.

¹⁰ Raport o stanie szpitala kolegiaty św. Anny, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 809.

¹¹ Raport o stanie szpitala kościoła prezbiteriańskiego, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 841.

¹² Raport o stanie szpitala św. Walentego, ANK, AKPCW, nr 11, sygn. 30, k. 125; nr 13, sygn. 30, k. 775, 781, 785.

¹³ Raport o stanie szpitala zwierzyńskiego, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 865–868.

¹⁴ Raport o stanie szpitala św. Rocha, ANK, AKPCW, nr 11, sygn. 30, k. 1391.

¹⁵ Raport o stanie szpitala NMP, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 825.

¹⁶ Raport o stanie szpitala zwierzyńskiego, ANK, AKPCW, nr 11, sygn. 30, k. 1391.

¹⁷ Ubogich wymienił z imienia i nazwiska ks. Antoni Długopolski: Jan Nowak, Andrzej Nowakowski z żoną Barbarą, Franciszka Ślegorska, Marianna Wolska, Agnieszka Szynowska, Anna Oliwina, Dorota Dudkiewiczowa, Łucja Grabowska; zob. Raport o stanie szpitala kolegiaty św. Anny, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 809.

¹⁸ Raport o stanie szpitali kościoła prezbiteriańskiego, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 849.

¹⁹ Raport o stanie szpitala kościoła katedralnego, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 851.

²⁰ Raport o stanie szpitala św. Szczepana, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 829. W spisach ludności również można odnaleźć informacje o ubogich mieszkających w domach prywatnych, np. na Kazimierzu w budynku nr 12 należącym do Stefana Borkowskiego schronienie znalazł Marcin Brzozowski – 61 lat; por. Spis ludności miasta Kazimierza, 1792, ANK, AKPCW, nr 40, sygn. 30, k. 8.

²¹ Spis ubogich szpitala św. Ducha, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 815–817.

W drugiej połowie XVIII w. instytucje administracji centralnej Rzeczypospolitej zwróciły większą uwagę na sprawę opieki nad najuboższymi. Wynikało to nie tylko z rosnącej ich liczby w miastach, ale także ze złego zarządzania przytułkami czy defraudacji funduszy pobożnych. W przedrozbiorowej Polsce każdy szpital parafialny zarządzany był przez proboszcza, wspieranego w kwestiach administracyjnych i finansowych przez prowizorów świeckich²². Władze szpitalne były kontrolowane przez przedstawicieli Kościoła podczas odbywanych w pewnych odstępach czasu wizytacji diecezjalnych, dokonywanych na polecenie biskupów, a w Krakowie także przez kanoników katedralnych. W miastach dodatkową kontrolę prowizorów prowadziła rada miejska. Zarządzanie przytułkami budziło niekiedy kontrowersje. Z oskarżeniem o bezprawne wydawanie pieniędzy z kasy szpitalnej spotkał się między innymi w 1767 r. Wojciech Sitkowski, prowizor szpitala w Kętach, który miał szczegółowo przedstawić ekspensy z kasy placówki w wysokości 7 zł górskich oraz 3 czeskich, związane z zakupem drewna oraz remontem szkoły parafialnej, burmistrzowi Grzegorzowi Florkowiczowi i instygatorowi miejskiemu Tomaszowi Żabińskiemu²³.

Na skutek pogarszającej się sytuacji instytucji szpitalnych w XVIII w. powszechnie zdano sobie sprawę z potrzeby uporządkowania spraw z nimi związanych. Świadczą o tym między innymi protokoły wizytacji diecezji krakowskiej, w których zawarto liczne napomnienia i pouczenia skierowane do prowizorów, cyrulików czy lekarzy²⁴. Pierwszą próbę przeprowadzenia reformy szpitalnictwa podjęto w 1775 r. na sejmie rozbiorowym, powołując dwie komisje szpitalne: koronną i litewską. Do ich zadań należało: kontrolowanie funduszy szpitalnych, reorganizacja starych oraz tworzenie nowych przytułków, zapewnienie i rozwój opieki medycznej w kraju, a także w myśl oświeceniowych idei – zahamowanie rosnącego napływu ludzi luźnych, zwłaszcza do miast. W skład Komisji dla Koronny wchodziło 36 członków, a dla Litwy – 22²⁵. W ciągu pięciu lat istnienia komisji szpitalnych nie poprawił się stan przytułków w kraju. Ostatecznie zostały one zlikwidowane decyzją sejmu w 1780 r., a opiekę nad szpitalami w miastach królewskich powierzono komisjom *boni ordinis* i Departamentowi Policji²⁶.

Kolejną próbę przeprowadzenia reformy szpitalnictwa podjął Sejm Wielki, który zlecił nadzór nad szpitalami oraz kontrolę funduszy pobożnych instytucjom administracji terenowej – komisjom porządkowym cywilno-wojskowym, które przejęły

²² Jarosław Kowalczyk, „Szpitale w Polsce przedrozbiorowej – na czym polegały różnice między szpitalem prepozyturalnym a parafialnym?”, *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 1 (2014): 36–37.

²³ ANK, *Variae civitates et villae*, nr 263, sygn. 121, k. 1761.

²⁴ Leon Wacholz, *Szpitale krakowskie 1220–1920*, Biblioteka Krakowska, nr 59 (Kraków 1921), 32; Joanna Kostecka, *Krakowskie komisje boni ordinis. Próby reform miejskich w latach 1750–1789*, Biblioteka Krakowska, nr 163 (Kraków 2017), 276.

²⁵ *Volumina Legum*, 8: 1732–1782 (Petersburg 1860), 109–111.

²⁶ *Ibidem*, 589.

w tej mierze obowiązki nałożone w 1768 r. na komisje *boni ordinis* w miastach²⁷. Magistratury te funkcjonowały na terenie całej Rzeczypospolitej, okrojonej wskutek pierwszego rozbioru, z pominięciem Gdańska. Ramy prawne funkcjonowania komisji w Koronie zostały ustalone w konstytucji sejmowej – komisje porządkowe cywilno-wojskowe województw, ziem i powiatów w Koronie. Dziewiętnastu komisarzy (16 cywilnych, trzech duchownych) wybierały sejmiki wojewódzkie na dwuletnią kadencję. Urzędnikami komisyjnymi mogli zostać tylko przedstawiciele stanu szlacheckiego. Funkcja ta była bezpłatna, ale wymagana do dalszej kariery urzędniczej. Pensję pobierali jedynie pracownicy kancelarii – regent (wybierany większością głosów), kancelarzyści, stróż i woźny. Komisarze dzielili się na komplety (najczęściej pięciu lub sześciu komisarzy), które miały pracować codziennie od poniedziałku do soboty. Komisje porządkowe cywilno-wojskowe były podporządkowane odpowiednim instytucjom centralnym, między innymi Komisji Wojskowej Obojga Narodów czy Komisji Skarbowej Koronnej. Dla województwa krakowskiego powołano dwie komisje cywilno-wojskowe: pierwszą dla powiatów krakowskiego i proszowickiego z siedzibą w Krakowie, drugą dla powiatów ksiąskiego i lelowskiego z siedzibą najpierw w Lelowie, a następnie w Szczekocinach²⁸.

W konstytucji sejmowej o koronnych komisjach cywilno-wojskowych z grudnia 1789 r. nowym organom zalecono:

zarządzać nędzy ubóstwa, jako jest najszlachetniejszym każdej magistratury celem, tak szczególnym będzie obowiązkiem komisji porządkowej, aby każda *respectivé* w województwie, ziemi czy powiecie znajdujące się szpitale, jak najporządniej urządziła, o skutecznieniu funduszy, tak co do pewności dochodów, jako też co do dopełniania myśli fundatorów i swego urzędzenia nieustanną bacność miała. Obowiązki wszystkie dawniejszym prawem na komisję dobrego porządku [ustawy z 1768 i 1775 r. – P.J.] względem szpitali włożone na komisje porządkowe teraźniejszym prawem ustanowione, *respectivé* województw, ziem i powiatów przelewamy, a odtąd wszystkich dziedziców i posesorów dóbr wszelkiej natury przez miłość ludzkości, do utrzymywania spracowanych na gruncie swoim ludzi, a z tego powodu żebractwem bawiących się, obowiązujemy i dopełnienie tej powinności litościwej, rozrządzeniu komisji porządkowej polecamy²⁹.

Administracja centralna próbowała poprawić sytuację w szpitalach zwłaszcza pod względem finansowym. Świadczy o tym ogłoszenie 16 kwietnia 1791 r. przez sejm ustawy pt. Wzgląd na szpitale publiczne i klasztory mendicantium³⁰

²⁷ Protokół codziennych czynności, ANK, AKPCW, nr 2, 30, k. 66–67.

²⁸ Przemysław Jędrzejewski, „Próby unowocześnienia administracji lokalnej, przemysłu i rewitalizacji miast w województwie krakowskim w dobie stanisławowskiej (1764–1795), *Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia Historica* 15 (2013): 77–78.

²⁹ *Volumina Legum*, 9: 1782–1792 (Kraków 1889), 156.

³⁰ Przywilej ten posiadały zgromadzenia zajmujące się opieką nad chorymi lub działalnością dobroczynną: bernardyni, reformaci, kapucyni, Panny Miłosierdzia.

niżej wyrażone, zgodnie z którą skarb państwa postanowił zwracać co kwartał placówkom podatek konsumpcyjny od rzezi po przedstawieniu przez ośrodki kwitów skarbowych. Próby oszustwa miały być karane grzywną w wysokości 1000 zł oraz utratą przywileju³¹. Zdarzały się także inicjatywy oddolne, mające na celu pomóc szpitalom, na przykład 13 lutego 1792 r. Komisja Policji Obojga Narodów wysłała pochwałę do komisarzy powiatów lelewskiego i ksiąskiego dla majora Werenka z gwardii konnej koronnej za wystawienie budynku szpitalnego na gruncie szpitala św. Jakuba w Częstochowie³².

Krakowskie instytucje administracji terenowej ogłosiły uniwersały w sprawie obowiązku nadsyłania przez proboszczów lub rządców szpitalnych wykazu funduszy pobożnych z początkiem swojej działalności, Komisja powiatów lelewskiego i ksiąskiego – 16 marca i 28 kwietnia³³, a Komisja krakowsko-proszowska – 8 kwietnia 1790 r.³⁴ Z początkiem sierpnia tego roku komisje cywilno-wojskowe otrzymały list ogólny od stanów sejmujących z poleceniem nakłonienia proboszczów, zakonników i zakonnic do nadsyłania opisów szpitali, wykazu ich funduszy oraz fundatorów, a także informacji o zarządcach placówek, zarówno administracji terenowej, jak i biskupom³⁵. W uniwersale z 21 września komisarze powiatów krakowskiego i proszowskiego wyznaczyli dwutygodniowy termin składania dokumentów³⁶. Opiekunów szpitali przy oddawaniu wykazów funduszy zobligowano do złożenia przysięgi:

³¹ *Volumina Legum*, 9, 214.

³² Komisja Policji Obojga Narodów, Referat ekonomiczny KPON, 1792, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej cyt. AGAD), Archiwum Królestwa Polskiego (dalej cyt. AKP), nr 150, sygn. 11, k. 327.

³³ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lelewskiego i ksiąskiego, Uniwersał w sprawie obowiązku nadsyłania przez proboszczów lub rządców szpitalnych wykazu funduszy pobożnych, 1790, ANK, AKPCW, nr 25, sygn. 30, k. 17; nr 28, sygn. 30, k. 1–3, 7–8.

³⁴ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowskiego, Uniwersał w sprawie obowiązku nadsyłania przez proboszczów lub rządców szpitalnych wykazu funduszy pobożnych, 1790, ANK, AKPCW, nr 1, sygn. 30, k. 38; nr 9, sygn. 30, k. 23–24; Biblioteka im. XX Czartoryskich w Krakowie, sygn. 11614, k. 919. Oprócz krakowskich komisji cywilno-wojskowych także inne instytucje administracji terenowej w Koronie i na Litwie wykazały się inicjatywą i jeszcze przed ogólną dyrektywą władz centralnych rozpoczęły działalność mającą na celu przeprowadzenie lustracji szpitali, m.in. komisja czerska, lubelska, sandomierska i trocka; zob. Tadeusz Srogosz, *Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim* (Łódź: Akademia Medyczna, 1993), 301; Jerzy Gordziejew, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010), 158.

³⁵ List Stanów Sejmujących, 1790, ANK, AKPCW, nr 6, 30, k. 70–71; *Dziennik Handlowy i Ekonomiczny* 4 (1790), 617–619; Srogosz, *Problemy sanitarno-zdrowotne*, 298; Gordziejew, *Komisje Porządkowe*, 158.

³⁶ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowskiego, Uniwersał w sprawie obowiązku nadsyłania przez proboszczów lub rządców szpitalnych wykazu funduszy pobożnych, 1790, ANK, AKPCW, nr 1, sygn. 30, k. 155.

Ja NN Przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu jako dokumenty wszelkie funduszowe szpitala mego, tudzież i te, które przed inkorporacją urzędu biskupiego i wizyt generalnych, albo jakowej [w – P.J.] inny sposób z funduszem gdzie indziej obrócone zostały, tudzież na rejestr rzetelnej ekspensy na ubogich i liczbę tychże w komisji niniejszej składam nie na zmniejszenie funduszu szpitala, pokrzywdzenie ubogich pod żadnym pretekstem nie utajniwszy i aby się jakowy fundusz tegoż szpitala prócz tego, z którego dochody odbieram gdzie znajdował nie wiem ani słyszałem, tak mi Panie Boże dopomóż³⁷.

W samym powiecie lelewskim przysięgę złożyło 33 proboszczów, a w ksiąskim tylko 21³⁸. Skutkowało to ponownym wydaniem uniwersałów przez instytucje administracji terenowej o konieczności dostarczenia do ich kancelarii dokumentów szpitalnych – Komisja powiatów krakowskiego i proszowskiego wydała prawo w tej kwestii 21 września 1790 r., dodatkowo wyznaczając terminy nadsyłania funduszy placówek: od 6 do 27 października dla szpitali krakowskiego zespołu miejskiego, od 29 października 1790 do 24 stycznia 1791 r. dla reszty szpitali powiatów krakowskiego i proszowskiego. Dokumenty miały być składane w poniedziałki, środy i piątki. Także sprawy sporne szpitali miały być rozstrzygane w tych dniach³⁹. Kolejną rekwizycję z ponagleniem rządców szpitalnych wydali komisarze do magistratów krakowskiego i kazimierskiego 27 kwietnia 1791 r.⁴⁰ Podobne ponaglenie do rządców szpitalnych wydali komisarze powiatów lelewskiego i ksiąskiego 27 września 1790 r.⁴¹

W dokumentacji placówek odnotowywano informacje o funduszach pobożnych (na czym jest zapisany, pod którym zarządem), dochodach (z wsi, pól uprawnych, ogrodów, łąk, propinacji, lista darczyńców), wydatkach, remontach, długach, liczbie ubogich i stanie fizycznym budynku szpitala (drewniany, murowany, liczba pięter i pomieszczeń)⁴². Przykładowym opisem może być raport nadesłany w 1790 r. przez rządcę szpitala kościoła św. Barbary w Miechowie Jakuba Lanhausa (pełnił funkcję od lipca 1788 r.), należącego do kanoników regularnych. W tabeli funduszy pobożnych wymieniono zyski z procentów od sum zapisanych w latach 1601–1606 przez proboszczów miechowskich – 200 zł, 1610–1611 przez

³⁷ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Przysięga rządców szpitalnych, 1790, ANK, AKPCW, nr 28, sygn. 30, k. 10–11; nr 37, sygn. 30, k. 467.

³⁸ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lelewskiego i ksiąskiego, Regestr złożonych przysięg przez rządców szpitalnych, 1791, ANK, AKPCW, nr 37, sygn. 30, k. 469–470.

³⁹ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Uniwersał w sprawie obowiązku nadsyłania przez proboszczów lub rządców szpitalnych wykazu funduszy pobożnych, 1790, ANK, AKPCW, nr 9, sygn. 30, k. 154–156.

⁴⁰ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Rekwizycja do magistratów krakowskiego i kazimierskiego, 1791, ANK, AKPCW, nr 2, 30, k. 40.

⁴¹ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lelewskiego i ksiąskiego, Protokół codziennych czynności, 1790, ANK, AKPCW, nr 25, sygn. 30, k. 77.

⁴² Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 495.

generała zakonu i proboszcza miechowskiego Szymona Turskiego – 1025 zł oraz w 1611 r. przez Zofię Kwiatkowską – 100 zł. Powyższe sumy stanowiły roczny dochód szpitala w wysokości 67 zł i 15 gr, powiększony o zyski z dziesięciny zagrodowej oraz czynszów – 421 zł. W wydatkach placówki Lanhouse wymienił między innymi jałmużnę raz do roku – po 16 zł oraz ekspensa na zakup odzieży zimowej (płaszczy) – 79 zł dla ubogich⁴³. Raporty o stanie szpitali składano również z parafii wiejskich, na przykład fundusz szpitala gołeniewskiego został ufundowany w 1695 r. w wysokości 70 zł, budynek ośrodka był drewniany i liczył dwie izby oraz komórki, mieszkało w nim trzech ubogich⁴⁴.

Pierwsze fundusze złożono już w połowie sierpnia 1790 r. w kancelarii komisji powiatów lełowskiego i ksiąskiego, między innymi szpitali przyrowskiego i jędrzejowskiego⁴⁵. Zarządcy ośrodków dających schronienie ubogim w powiatach krakowskim i proszowskim składali dokumenty szpitalne od października tego roku. Pierwsze fundusze złożono w kancelarii komisji ze szpitali krakowskiego zespółu miejskiego: prądnickiego (13 października), szlacheckiego św. Szczepana (14 października), stradomskiego, „Kamienicy szalonych” (19 października), Panny Marii Ubogich, dawniej św. Rocha (20 października), św. Ducha (27 października), św. Walentego (29 października) i św. Leonarda na Kazimierzu (4 listopada)⁴⁶. Kolejne fundusze składano nieregularnie z obu powiatów do końca kwietnia 1791 r., między innymi ze Sławkowa, Gołonoga, Libiąża, Chrzanowa, Raclawic, Olkusza, Gołaczewa, Skały, Koszyc i Słomnik⁴⁷. W okresie od 13 października 1790 do 23 kwietnia 1791 r. w kancelarii Komisji powiatów krakowskiego i proszowskiego złożono zaledwie 33 sprawozdania przychodów szpitali.

Rewizja funduszy pobożnych w województwie krakowskim nie przebiegła bezproblemowo. W drugiej połowie sierpnia 1790 r. władze miasta Jędrzejowa wydały do Komisji powiatów lełowskiego i ksiąskiego memoriał, w którym stwierdziły, że nie mogą przedstawić wykazu dochodów szpitala, gdyż kapelan i rządcza szpitalny ks. Józef Krzyżanowski nie przygotował odpowiednich dokumentów. Komisarze nakazali stawić się Krzyżanowskiemu z wypisem funduszy do 27 sierpnia⁴⁸. Mimo przedstawienia przez rządcę szpitalnego

⁴³ Jakub Lanhaus, Raport o stanie szpitala św. Barbary w Miechowie, 1790, ANK, AKPCW, nr 37, sygn. 30, k. 657–658.

⁴⁴ Raport o stanie szpitala parafii gołeniewskiego, 1790, ANK, AKPCW, nr 37, sygn. 30, k. 531.

⁴⁵ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lełowskiego i ksiąskiego, Protokół codziennych czynności, 1790, ANK, AKPCW, nr 25, sygn. 30, k. 59, 67.

⁴⁶ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności, 1790, ANK, AKPCW, nr 1, sygn. 30, k. 155–175. Informacje o funduszach złożyły także 9 października dwa krakowskie seminaria: zamkowe i stradomskie; por. *ibidem*, k. 162.

⁴⁷ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności, 1791, ANK, AKPCW, nr 1, sygn. 30, k. 176–244; nr 2, sygn. 30, k. 9–38.

⁴⁸ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lełowskiego i ksiąskiego, Memoriał do rządcy szpitalnego ks. Józefa Krzyżanowskiego, 1790, ANK, AKPCW, nr 28, sygn. 30, k. 29; nr 38, sygn. 30, k. 815.

dokumentów ośrodka jędrzejowskiego z powodu niezłożenia przysięgi na rządców szpitalnych przez Krzyżanowskiego i proboszcza jędrzejowskiego ks. Bartłomieja Jarzewskiego administracja terenowa zdecydowała się wysłać na początku września do przeprowadzenia rewizji obiektu dwóch komisarzy: Stanisława Jeziorokowskiego oraz Jakuba Jordana z Zakliczyna⁴⁹. Pod koniec października 1790 r. proboszcz chrzanowski i prowizor tamtejszego szpitala ks. Grzegorz Włodarski żalił się Komisji powiatów krakowskiego i proszowskiego na okolicznych chłopów, którzy zgodnie z zapisem byli zobowiązani do odrabiania pańszczyzny na rzecz placówki, a z czego się nie wywiązywali⁵⁰.

Krakowsko-proszowska administracja terenowa musiała poradzić sobie także ze starymi sprawami sądowymi związanymi z ośrodkami szpitalnymi. Proces przed sądem komisyjnym o wypłatę zaległych odsetek od gminy kazimierskiej wszczął na przełomie marca i kwietnia 1791 r. prowizor szpitala św. Ducha Józef Wałkanowski, rajca krakowski w latach 1764–1792⁵¹, po wcześniejszym złożeniu funduszy i dokumentów placówki⁵². Synagoga od 1714 r. była zobowiązana do wypłacania rocznej prowizji od kwoty 7000 zł zapisanej na rzecz szpitala. Żydzi – mimo wcześniejszego wyroku Komisji *boni ordinis* dla miast wielkorządowych z 22 lutego 1788 r. – uchylali się od wypłaty odsetek. Komisja, powoławszy się na konstytucję sejmową z 1775 r. Ustanowienie prowizji duchownych⁵³, decyzję Rady Nieustającej i wyrok kazimiersko-kleparskiej Komisji Dobrego Porządku, nakazała jurysdykcji wojewodzińskiej przymuszenie gminy do wypłacenia szpitalowi św. Ducha prowizji w wysokości 350 zł (po 5 zł od każdych 100)⁵⁴. Administracja terenowa podtrzymała swoją decyzję, mimo że 15 kwietnia Żydzi kazimierscy odwołali się od wyroku⁵⁵.

Wraz z otrzymywaniem dokumentacji szpitali krakowskie komisje cywilno-wojskowe przystąpiły do weryfikacji ich wiarygodności, wyznaczając z grona

⁴⁹ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lewoskiego i ksiąskiego, Protokół Policji, czyli Dobrego Porządku, 1790, ANK, AKPCW, nr 28, sygn. 30, k. 31–32.

⁵⁰ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności, 1790, ANK, AKPCW, nr 1, sygn. 30, k. 188.

⁵¹ Zdzisław Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa 2* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, 2008), 163.

⁵² Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności 1790–1791, ANK, AKPCW, nr 1, sygn. 30, k. 217; nr 2, sygn. 30, k. 32. Z dokumentacji przychodów i wydatków szpitala za 1792 r. wynika, że placówka uzyskała wpływ finansowy w wysokości ponad 2410 zł. W okresie od 16 czerwca do 13 listopada tego roku stan kasy szpitala wynosił 17 923 zł, z czego wydatkowano 1911 zł i 22 gr na żywność, młwne, zamek z kłamarą i ubrania dla ubogich.

⁵³ *Volumina Legum* 8, 113.

⁵⁴ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności, 1791, ANK, AKPCW, nr 2, sygn. 30, k. 3.

⁵⁵ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności, 1791, ANK, AKPCW, nr 2, sygn. 30, k. 35.

komisarskiego lustratorów do sprawdzenia faktycznego stanu placówek. Już 27 września 1790 r. administracja terenowa powiatów lelewskiego i ksiąskiego zleciła Amonowi Kosińskiemu rewizję szpitali w Krzepicach i Częstochowie⁵⁶. Dzień później wyznaczono kolejnych lustratorów. Szpitale w dekanacie lelewskim podlegały Janowi Nepomucenowi Michałowskiemu i Janowi Witkowskiemu, w dekanacie wolbromskim – Dominikowi Błeszczyńskiemu i Andrzejowi Rottermundowi, w dekanacie skalskim – ks. Franciszkowi Ksaweremu Ankwiczowi i Janowi Kantemu Marchockiemu, a w dekanacie jędrzejowskim – Stanisławowi Jeziorowskiemu i Jakubowi Jordanowi z Zakliczyna⁵⁷. Mimo że lustracja miała się zakończyć w terminie do sześciu miesięcy, komisarze nie zdążyli przedłożyć sprawozdań z rewizji szpitali w wyznaczonym czasie. Z tego powodu 28 czerwca 1791 r. komisja nakazała lustratorom współpracę z urzędem diecezjalnym, którego wysłannicy – ks. Benedykt Trzebiński, kustosz katedry krakowskiej, oraz ks. Jerzy Mieroszewski, kanclerz kapituły kamienieckiej⁵⁸, także przeprowadzali rewizję placówek szpitalnych⁵⁹.

Zgoła inaczej przeprowadzono lustrację szpitali w powiatach krakowskim i proszowskim. Rozpoczęto ją dopiero w drugiej połowie 1791 r. i to od sporu z wizytatorami biskupa krakowskiego, tymi samymi, którzy pomagali przy rewizji komisarzom powiatów lelewskiego i ksiąskiego. Komisja wyraziła zaniepokojenie w liście do delegatów diecezjalnych z 22 czerwca 1791 r. odnośnie do ich urzędowych kompetencji przy lustracji placówek szpitalnych:

iż dowiedziawszy się komisja, jakoby WW wizytatorzy Trzebiński, kustosz krakowski i Mieroszewski, kanclerz kamieniecki, wchodzą w dochody i urządzenia szpitalne, które prawem terazniejszego Sejmu urządzenia, uskutecznienia funduszy i baczność wszelka, jak są komisji szczególnie polecone, tak wyjąwszy *quo* od *spiritualia*, WW wizytatorzy w jurysdykcję od stanów Rzeczypospolitej komisji przypisaną udawać się nie mają; komisja przeto tych WW wizytatorów ostrzega, iż widząc się przez nich w tej mierze pokrzywdzoną i w prerogatywach swoich ubliżającą, zniewolona będzie ostrzegać JM prowizorów, aby prawem komisji nadaną, komisji nie ubliżali⁶⁰.

Pod rekwizycją nie podpisał się komisarz duchowny ks. Sebastian Sierakowski, kanonik krakowski, powołałszy się na ustawę o komisjach *boni ordinis* z 1768 r.,

⁵⁶ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lelewskiego i ksiąskiego, Protokół codziennych czynności, 1790, ANK, AKPCW, nr 25, sygn. 30, k. 77.

⁵⁷ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lelewskiego i ksiąskiego, Protokół raportowy z Komisją Skarbową, 1790, ANK, AKPCW, nr 28, sygn. 30, k. 36–37.

⁵⁸ Srogosz, *Problemy sanitarno-zdrowotne*, 536–537.

⁵⁹ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lelewskiego i ksiąskiego, Protokół Policji, czyli Dobrego Porządku, 1790, ANK, AKPCW, nr 28, sygn. 30, k. 103.

⁶⁰ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności, 1791, ANK, AKPCW, nr 2, sygn. 30, k. 66–67.

zgodnie z którą urzędy te miały współpracować z wizytatorami diecezjalnymi przy rewizjach szpitali⁶¹. Na oskarżenia ze strony instytucji administracji terenowej ks. Trzebiński i ks. Mieroszewski odpowiedzieli 24 czerwca w podobnym tonie, co Sierakowski, dementując pogłoskę o przeprowadzeniu kontroli funduszy i wydawaniu rozporządzeń rządcom szpitalnym⁶².

Komisja cywilno-wojskowa powiatów krakowskiego i proszowskiego wyznaczyła lustratorów szpitali pod koniec czerwca 1791 r. Rewizorami zostali komisarze: Aleksander Łętowski, Jacek Bzowski, Joachim Morsztyn, ks. Jan Kanty Wodzicki, Józef Wielowiejski, Wojciech Linowski, Mikołaj Gostkowski, Ignacy Benoe, Bogusław Slaski, Konstanty Moszczeński, Jan Kanty Skorupka, Marcján Żeleński oraz Józef Jordan. Większość szpitali została zrewidowana do 28 lutego 1792 r.⁶³, tylko te, które podlegały ponownej lustracji dokonanej przez Sebastiana Dembowskiego, zostały skontrolowane dopiero w lipcu 1792 r.⁶⁴ Wizytacje wykazały istnienie około 80 ośrodków szpitalnych na terenie powiatów krakowskiego i proszowskiego⁶⁵. Pierwszy raport z lustracji szpitali w parafiach: Przeginia, Sąspowa, Zielenice, Radziemice, Modlnica, Sułoszowa, Raclawice, Jerzmanowice i Rudawa, sporządzony przez Ignacego Benoego, złożono już 31 sierpnia 1791 r. Wynika z niego, że tylko stan placówek w Rudawie i Modlnicy zgadzał się z nadesłanymi wcześniej do kancelarii komisji raportami rządców szpitalnych. Brak dochodów szpitali wykazano w Przegini, Sąspowie, Zielenicach, Radziemicach (posiadały osobne budynki szpitalne) i Raclawicach. Placówka jerzmanowicka była z kolei zdewastowana. Mieszkało w niej trzech ubogich (w tabeli funduszy wpisano pięciu) od 10 lat, którym Kościół wypłacał kwartalnie na utrzymanie po 5 zł. Benoe zauważył, że szpital posiada kamienicę w Krakowie, którą zalecono sprzedać, a pozyskane pieniądze przeznaczyć na remont budynku⁶⁶. Brak wypłat środków finansowych na utrzymanie ubogich przez okres 22 lat (*sic!*) wykrył w Słownikach ks. Jan Kanty Wodzicki. Szpital słomnicki miał zapisany fundusz na trzech ogrodach miejskich oraz otrzymywał procent od sumy 1000 zł, z czego rocznie placówka inkasowała kwotę 64 zł, a mimo to ośmiu ubogich (cztery kobiety i czterech mężczyzn)

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, k. 68. Konflikt między krakowsko-proszowską administracją terenową a Kościołem nie był odosobniony. Podobne spory kompetencyjne występowały w Wielkim Księstwie Litewskim. Na opór kurii wileńskiej oraz rządcy placówki w Grodnie przy lustracji funduszy szpitalnych natrafiły tamtejsze komisje cywilno-wojskowe; por. J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe*, 162.

⁶³ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Protokół codziennych czynności, 1792, ANK, AKPCW, nr 3, sygn. 30, k. 5.

⁶⁴ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Raport z lustracji szpitali, 1792, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 505–512.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 491.

⁶⁶ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Raport z lustracji szpitala jerzmanowickiego, 1791, ANK, AKPCW, nr 11, sygn. 30, k. 963–964.

bez wsparcia władz miejskich pomieszkiwało w różnych miejscach, żyjąc z jałmużny⁶⁷. Józef Jordan z Zakliczyna złożył lustrację 27 stycznia 1792 r. Wykazał w nim nieprzestrzeganie zapisu fundacyjnego przez proboszcza iwanowickiego, który przejął dochody z gruntu oraz ogrodu przeznaczone na utrzymanie ubogich, przekazując im w zamian co roku po korcu żyta, jęczmienia, ćwierci grochu i 10 zł na omastę i obuwie⁶⁸. Pod koniec lutego 1792 r. raport z wizytacji szpitali krakowskich złożył Józef Wielowiejski. Szpital zwierzyniecki był drewniany, trzyizbowy. Mieszkało w nim sześciu ubogich, którzy pomagali w utrzymaniu kościoła. Placówka nie posiadała stałego funduszu, jedynie 12 zł rocznego dochodu z dzierżawy placu. Wysokie dochody miały szpitale przy kościele Mariackim i św. Szczepana. Pierwszy z nich otrzymywał z funduszy rocznie ponad 491, a drugi – 341 zł⁶⁹.

Szczegółowe informacje z lustracji 12 ośrodków przedstawił w raporcie z końca lipca 1792 r. Sebastian Dembowski. Dane z wizytacji zamieszczono w tabeli 1.

Opóźnienia w dostarczaniu dokumentów szpitali do kancelarii komisji cywilno-wojskowych w całej Rzeczpospolitej zaniepokoiły instytucje centralne. Do połowy 1791 r. administracja terenowa powiatów lełowskiego i ksiąskiego otrzymała opisy i sumariusze funduszy zaledwie od 19 placówek⁷⁰, powiatów sandomierskiego i wiślickiego – tylko od czterech⁷¹. O podobnych problemach informowały także komisje mazowieckie i kijowska⁷². Komisja Policji Obojga Narodów była zmuszona wydać 16 listopada 1791 r. uniwersał „względem donoszenia o funduszach szpitalnych”, zobowiązujący rządców do przedstawienia dokumentów ośrodków w terminie do czterech tygodni⁷³. Komisja powiatów lełowskiego i ksiąskiego wydała na mocy rekwizycji magistratury policyjnej odpowiednią regulację prawną 9 grudnia 1791 r. Skierowano ją do miast, które nie dostarczyły informacji o funduszach pobożnych: Żarek, Mrzygłodu, Włodowic, Kromołowa, Ogrodzieńca, Pilicy, Książa Wielkiego, Wodzisławia, Mstowa, Jędrzejowa, Szczekocin, Janowa i Kłobucka. Zalecano w niej sporządzenie tabel funduszy w trzech egzemplarzach, z których jeden był przeznaczony do archiwum miejskiego, a dwa pozostałe dla kancelarii komisji⁷⁴. Podobnie uczyniła Komisja powiatów krakowskiego

⁶⁷ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowickiego, Raport z lustracji szpitala słomnickiego, 1791, ANK, AKPCW, nr 39, sygn. 30, k. 1383.

⁶⁸ *Ibidem*, k. 1379–1381.

⁶⁹ Józef Wielowiejski, Raport o szpitalach krakowskich, 1792, ANK, AKPCW, nr 11, sygn. 30, k. 1391–1392.

⁷⁰ Srogosz, *Problemy sanitarno-zdrowotne*, 332.

⁷¹ Komisja Policji Obojga Narodów, Referat ekonomiczny KPON, 1791, AGAD, AKP, nr 149, sygn. 11, k. 35.

⁷² Komisja Policji Obojga Narodów, Protokół ekonomiczny KPON, 1792, AGAD, AKP, nr 209, sygn. 11, k. 1277.

⁷³ *Ibidem*, k. 678–679.

⁷⁴ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lełowskiego i ksiąskiego, Protokół raportowy z Komisją Skarbową, 1790, ANK, AKPCW, nr 28, sygn. 30, k. 149–152.

Tabela 1. Stan szpitali w parafiach Babice, Będzin, Chechło, Chrzanów, Gołonóg, Jaworzno, Kościelec, Libiąż Wielki, Plaza, Poręba, Regulice i Sławków według raportu komisarza powiatów krakowskiego i proszowskiego Sebastiana Dembowskiego z 27 lipca 1792 r.

Lp.	Nazwa parafii	Fundusze	Dochód roczny	Liczba ubogich	Wielkość gruntu w sążniach	Informacje dodatkowe
1	Babice	1000 zł zapisane na wsi Poręba w 1666 r.	60 zł	-	długość – 80, szerokość – 29 i 2 łokcie	gleba gliniano-piaszczysta
2	Regulice	-	-	-	-	brak szpitala
3	Plaza	-	-	4	długość – 39, szerokość – 21,5	Szpital ufundowany przez proboszcza Biskupskiego w 1781 r. Ubodzy byli utrzymywani z dochodu probostwa, w zamian za odrabianie pańszczyzny.
4	Babice	100 zł zapisane na gruncie miasta Sławkowa	27 zł 15 gr (w tym 42 zł z аренды placu)	6	długość – 72, szerokość – 35	Brak dokumentu erekcyjnego. Szpital założony około 1762 r. przez biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka
5	Libiąż Wielki	fundusz Wielopolskich z 1749 r.	-	8	-	Ubogim wydawano raz do roku: 16 korców żyta, 2 pszenicy, 10 jęczmienia, 4 owsa, 80 łokci płótna, 32 zł na tłuszcz i sól, 8 par butów, 20 fur drewna na opał, 4 czapki*.
6	Będzin	262 zł i 20 gr zapisane na gruntach miejskich	23 zł i 9 denarów; 4 zł i 10 gr z dzierżawy trzech ogrodów	-	cztery ogrody: 1) długość – 39, szerokość – 13 2) długość – 38, szerokość – 6 3) długość – 78,2, szerokość – 8 4) długość – 78,2, szerokość – 7	Raz do roku ubodzy otrzymywali 10 wiader zboża od Miroszewskich.
7	Jaworzno	-	-	-	-	brak szpitala
8	Gołonóg	-	-	7	-	Szpital założony przez kmiecia Jakuba Wartaka w 1773 r.

9	Sławków	1735 zł zapisane na gruntach miejskich (składka mieszczan); 1000 zł zapisane na dobrach w Galicji (procent nie był wypłacany)	68 zł i 8 gr	-	-	Szpital murowany, dwupiętrowy, założony przez biskupa krakowskiego Andrzeja Zaluskiego.
10	Chrzanów	4346 zł zapisane na gruncie kahału; 30 zł na ogrodzie Beczakowskim; 63 zł i 10 gr na posesji Żyda Pińczowskiego; 650 zł na gruntach mieszczań	266 zł i 29 gr; 52 zł z dzierżawy ogrodów i półłanek	6	-	Szpital ufundowany w 1606 r. przez kasztelana czchowskiego Mikołaja Spytka Ligęzę. Odnowiony w 1781 r. przez wojewodę podlaskiego Józefa Salezego Ossolińskiego.
11	Kościelec	-	-	-	-	Brak szpitala, ale występowały o nim informacje w archiwach kościelnych.
12	Chechło	300 zł zapisane w 1642 r. przez Przechława Kmitę; 400 zł przez Ludwika Kmitę z Woli; 300 zł zapisane na dobrach w Chechle	34 zł i 15 gr	5	-	Spizarnię dla szpitala wystawił komisarz powiatów lelowskiego i ksiąskiego ks. Jakub Kmita z Woli.

* Sebastian Dembowski wykrył jednak, że w rzeczywistości wydawano mniejsze ilości zboża: 9 korców żyta, 1 pszenicy, 5 jęczmienia, 2 owsa. Ubodzy otrzymywali zgodnie z funduszem 80 łokci płótna oraz 32 zł na sól i omastę, a także odzienie i buty; por. Sebastian Dembowski, Raport z lustracji szpitali, 1792, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 505–512.

Źródło: Sebastian Dembowski, Raport z lustracji szpitali, 1792, ANK, AKPCW, nr 13, sygn. 30, k. 505–512.

i proszowskiego, wydając ponaglenie do władz Chrzanowa, Modrzejewa, Nowego Brzeska, Skały i Nowej Góry⁷⁵.

Z końcem roku magistratura policyjna zobligowała władze szpitali do przesyłania informacji o stanie placówek także do magistratów. Świadczą o tym listy do instytucji administracji terenowych, władz miejskich oraz biskupów z 3 grudnia⁷⁶, a także uniwersały wydane przez Komisję powiatów lełowskiego i ksiąskiego 14⁷⁷ i 16 stycznia 1792 r.⁷⁸

Trudno jednoznacznie ocenić działania zarówno Sejmu Wielkiego, jak i krakowskich komisji porządkowych cywilno-wojskowych w kwestii naprawy systemu instytucji szpitalnych na terenie województwa krakowskiego. W przeciwieństwie do komisji szpitalnych oraz komisji *boni ordinis* komisje cywilno-wojskowe były urzędami działającymi ciągle w okresie swojego funkcjonowania. Tym samym mogły w dość krótkim czasie rozstrzygać bieżące sprawy dotyczące szpitalnictwa na terenie powiatów krakowskiego, proszowskiego, lełowskiego i ksiąskiego. Z pewnością administracji terenowej udało się uporządkować najpilniejsze sprawy przytułków, funduszy pobożnych, spraw spornych czy ukrócić nadużycia proboszczów i rządców szpitalnych. Inną sprawą pozostaje swoisty dualizm zwierzchniej kontroli nad szpitalami, zarówno instytucji państwowych, jak i kościelnych, prowadzący w niektórych sytuacjach do konfliktu władzy świeckiej i duchownej. Warto jednak zaznaczyć, że w okresie Sejmu Wielkiego nie była to sytuacja wyjątkowa, a brak określenia prawnego, a następnie wypracowania współpracy powodował nadzór nad szkolnictwem parafialnym aż trzech różnych instytucji – komisji porządkowych cywilno-wojskowych, Komisji Edukacji Narodowej oraz Kościoła⁷⁹. Komisja Policji Obojga Narodów zorganizowała dla prowincji małopolskiej Deputację Szpitalną (analogiczne instytucje powołano dla innych jednostek terytorialnych w Rzeczpospolitej) 20 czerwca 1792 r.⁸⁰ Jednak z powodu wybuchu wojny polsko-rosyjskiej oraz powstania konfederacji targowickiej praca instytucji została całkowicie zahamowana, podobnie zresztą jak działalność komisji porządkowych cywilno-wojskowych i Sejmu Wielkiego.

⁷⁵ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów krakowskiego i proszowskiego, Protokół codziennych czynności, 1791, ANK, AKPCW, nr 2, sygn. 30, k. 148.

⁷⁶ Komisja Policji Obojga Narodów, Rekwizycja w sprawie stanów szpitali, 1792, AGAD, AKP, nr 232, sygn. 11, k. 106.

⁷⁷ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lełowskiego i ksiąskiego, Protokół raportowy z Komisją Skarbową, 1792, ANK, AKPCW, nr 28, sygn. 30, k. 157–158.

⁷⁸ Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatów lełowskiego i ksiąskiego, Protokół codziennych czynności, 1792, ANK, AKPCW, nr 25, sygn. 30, k. 194.

⁷⁹ P. Jędrzejewski, „Szkolnictwo parafialne województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego (1788–1792)”, w *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. Katarzyna Dormus, Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Ryszard Ślęczka (Kraków: Wydawnictwo Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2014), 251–268.

⁸⁰ Andrzej Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów* (Warszawa: PWN, 1959), 198; Srogosz, *Problemy sanitarno-zdrowotne*, 317–320.

Przemysław Jędrzejewski

Hospitals in Krakow voivodship in the period of Great Sejm 1788–1792

Looking after the sick, the elderly, the disabled, the poor and the homeless has been a difficult social problem to solve for ages. Since the beginning of the Middle Ages, organising charity belonged to the domain of the Church and one form of providing those who needed it with aid was through establishing institutions appointed especially for that reason: hospitals. Until the end of the 18th century in towns and since the beginning of the 20th century in rural centres the hospital did not serve as a healing centre but mainly as a place which nowadays we could call a shelter. Due to the deteriorating condition of hospital institutions in the 18th century, it was commonly realised that there was the need to get the issue of shelters in order. The first attempt to conduct a reform of hospitals was undertaken in 1775 at the partition sejm, when two hospital committees were created: the Crown and the Lithuanian one. The five-year existence of the hospital committees would not improve the situation of shelters in the country. Eventually, they were dismissed by the decision of sejm in 1780 and the supervision over hospitals in royal towns was given to *boni ordinis* committees and the Department of Police. Another attempt to conduct a hospital reform was undertaken by the Great Sejm, which commissioned the supervision of hospitals and the control over funds of the pious to field administration: the civil/military law enforcement committees, which took over the duties in towns, which in that regard were commissioned to the *boni ordinis* committees in 1768. Those magistrates worked in all of the Commonwealth, downsized by means of the first partition, except for Gdańsk. The legal framework of the committees' functioning in the Crown were established in the sejm constitution Komisje Porządkowe cywilno-wojskowe województw, ziem i powiatów w Koronie. The civil/military law enforcement committees were subordinate to appropriate central institutions, the Military Committee of Both Nations or the Crown Treasury Committee, among others. In the case of Krakow voivodship two Civil/Military Committees were appointed: one for the districts of Krakow and Proszowice located in the former city, while the other for the districts of Książ and Lelów located in the latter town at first and later in Szczekociny. Both committees operated in the years 1790–1792. Initially, the new institutions ordered the hospital managers to send the descriptions of their facilities, including the list of funds and donors, as well as information on the facility managers themselves. Then, the commissioners conducted hospital visitations themselves. In the documentation of the institutes information on pious funds were noted down (what it was written on, under whose management), incomes (from villages, cultivated fields, gardens, meadows, propinations, lists of donors), expenses, renovations, debts, the number of the poor and the physical state of the hospital building (wooden, mortared, number of floors and rooms).